

UN ARBRE EN PERILL

© Valentín Rodríguez

LA GARROFERA ÉS UNA GRAN DESCONEGUDA. HA ESTAT UN ARBRE RELEGAT, MENYSPRE-
AT, EL BANDEJAT DE LA NOSTRA BOTÀNICA. D'ACÍ A NO RES, NO EN QUEDARÀ EN TOT EL
PAÍS VALENCIÀ NI UN SOL CAMP. GARROFERES CENTENÀRIES SÓN ARRANCADES DE
SOCA-REL PER DEIXAR PAS AL CULTIU DELS CÍTRICS. EN LES SEGÜENTS PÀGINES, INTENTAREM
REIVINDICAR AMB DOS ARTICLES, UN DE FERRAN ZURRIAGA I UN ALTRE DE JORGE HERMOSILLA
PLA, A AQUESTA ESPÈCIE EN REGRESSIÓ EN ELS DARRERS ANYS.

Camp de garroferes
a la comarca de l'Alt Palància
(Castellnou de Sogorb).

Gran exemplar de garrofera prop del riu Palància (Castellnou de Sogorb).

LA GARROFERA DEESSA ARBRADA DEL SECÀ VALENCIÀ

Ferran Zurriaga i Agustí

“Ara cantem amb veu sincera,
plena de fe, la garrofera.”

FRANCESC ALMELA I VIVES,
L'espill a trossos. Cant a la garrofera,
València, 1928

■ PÒRTIC

En tot l'àmbit de les terres de la Mediterrània, la garrofera ha estat considerada com a arbre posseïdor d'un fruit que era menjar dels animals de càrrega i també salvació dels humans en temps de fam. Per això, als pobles on era un dels cultius principals, el seu nom és femení, *la garrofera*, planta mare d'aquell món agrari. Així ho diem al Camp de Túria, sempre parlem d'*ella*. Ara comença a omplir, com a planta exòtica, les redones de les carreteres del país, mentre les transformacions de terres i les urbanitzacions la foragiten. Ella ha estat fins fa quatre dies la deessa mare, *deessa arbrada dels secans valencians* i de bona part de la Mediterrània.

I ara que ve a propòsit la mar Mediterrània, també caldrà parlar de la relació subtil i natural d'aquest arbre amb la mar. Quan a l'agost plegàvem les garrofes als darrers tossals del terme d'Olocau (Camp de Túria), tossals que s'aboquen cara als plans dels termes de Bétera i la Pobla de Vallbona i deixen veure al fons la ratlla blava de la mar, sempre hi havia algú que ens recordava allò de *la garrofera vol mirar la mar*. I nosaltres, infants, somniàvem en aquells garroferars que havíem vist a Benicarló i Vinaròs (Baix Maestrat), a la Plana de Castelló o a la Marina, sempre vorejant la mar, i pensàvem el gust que donaria poder prendre el bany quan anaves a plegar garrofes. Després, llegint Josep Pla, descobríem també aquesta mateixa idea: “El garrofer és un arbre que per a viure bé ha de veure el mar” (Pla, 1971). De fet, no la trobareu molt lluny de la mar. El terreny i la

seua topografia influeixen fortament en el clima, que, junt amb l'altitud, afecten molt la vida de les garroferes. En termes generals, és un arbre que viu bé a les planes costaneres baixes, sovint estretes, i en les zones muntanyenques prop de la costa, en zones protegides per files de muntanyes més altes. En algunes d'aquestes zones podem trobar moltes vegades gelades i neu, que fan desaparèixer aquests arbres, els quals solament viuen a les zones properes a la costa, on la mar suavitza les condicions climàtiques.

Difícilment, ara Cavanilles podria descobrir aquelles garroferes: “que plantados [los algarrabos] en la inmediación del mar tienen sus troncos inclinados hácia poniente como los de Benicasim y Xábea, y muy cortos

los ramos que miran a levante; fenómeno que no se observa en los olivos, almendros é higueras inmediatas” (Cavanilles, 1795).

«EN TOT L'ÀMBIT DE LES
TERRES DE LA MEDITERRÀNIA,
LA GARROFERA HA ESTAT
CONSIDERADA COM A ARBRE
POSSEÏDOR D'UN FRUIT QUE
ERA MENJAR DELS ANIMALS
DE CÀRREGA I TAMBÉ
SALVACIÓ DELS HUMANS EN
TEMPS DE FAM»

■ LA VISIÓ NATURAL

La garrofera es creu originària de l'Àsia Menor, d'Egipte, i altres diuen que de Sicília. El fet és que els grecs van començar a cultivar-la a Sicília, però van ser els àrabs els qui la propagaren fins a la península Ibèrica i el nord d'Àfrica. Altres autors ens diuen que és un arbre originari del Líban i que es va estendre per la Mediterrània

gràcies als fenicis i cartaginesos. Però el fet és que van ser els àrabs, en els temps medievals, els qui van difondre'n el cultiu a les terres que van anar colonitzant.

La garrofera, *Ceratonia siliqua* L., és membre de la família de les lleguminoses, parentiu que es manifesta en la forma i composició de les flors, que en les garroferes passen sovint inadvertides, per ser petites, mancades de corol·la i de tot aparat que crida l'atenció, llevat de l'olor dolça que desprenen. La florida, anomenada *mostra*, té lloc d'agost a octubre i fructifica a l'any següent, la qual cosa fa que siga un arbre que sempre té fruit. Això ha donat peu a nombroses contalles i llegendes.

Aquest arbre tot l'any verd, generalment d'uns set metres d'alçària i més, d'aspecte arbustiu, presenta un tronc gruixut i d'escorça llisa.

El paisatge de les garroferes s'estén des de la península Ibèrica, i més concretament pels Països Catalans, per tot el nord d'Àfrica fins les terres de Llevant i Xipre, arribant a la mateixa Àsia Menor. Però només forma una banda de pocs quilòmetres d'amplària al llarg de les costes i a una altura inferior als 450 m. A les illes de la Mediterrània la podem trobar en zones litorals, i desapareix totalment a l'interior i terres altes.

Va ser en l'època dels àrabs quan segurament es produí la gran plantació de les garroferes a les terres valencianes. Els brots d'algunes d'aquelles encara formen part del paisatge d'alguns racons de prop dels pobles de les serres de l'entorn valencià. A mesura que els animals de càrrega anaven augmentat, avançaven els cultius, i l'àrea de la garrofera augmentà considerablement a mitjan segle XIX. Aleshores, el paisatge d'aquestes serres sofrí una transmutació. La màquia mediterrània i les pinedes es van transformar en quadres d'arbres enfilats l'un darrere l'altre fins arribar a omplir tots els tossals. El paisatge es tornà més estàtic, ordenat i artificios, d'un verd obscur. Els sòls de tonalitats rogenques dels gresos o *rodenos* i els de tonalitats entre blanc i gris del calcari feien destacar encara més el verd fosc de les fulles.

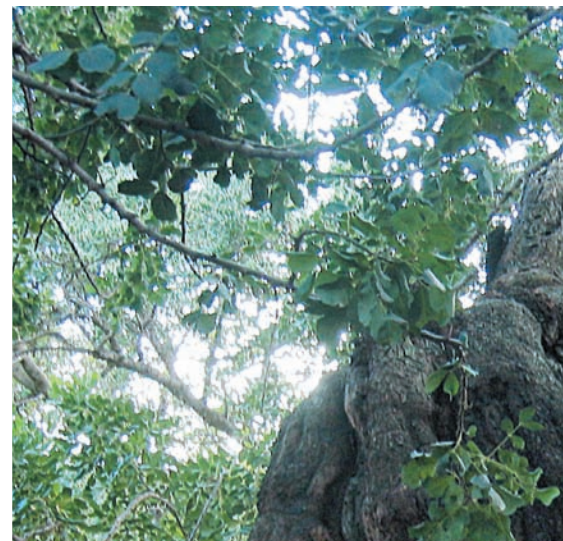
En algunes contrades valencianes encara es troben garroferes de troncs recargolats, oberts i fantàstics que amb poca llum creen una atmosfera de misteri en els llocs on s'agrupen. Algunes d'aquestes garroferes són filloles de les que van plantar els sarraïns. Formen alguns bosquets, coneguts com *macollades*, al voltant de les hortes de vora els barrancs i als peus de les penyes de la serra Calderona i Espadà. Aquests espais, com els de la partida de l'Aigualeig a Olocau, conformen un veritable *arboretum* de prodigioses formes. Cada arbre és un individu, un supervivent, un lluitador contra el pas del temps. Però no estan soles les garroferes, al seu voltant podem trobar alguns pilars de pedra de *rodeno*, que com menhirs sacralitzen aquell bosc, i parets que aguanten les grans branques d'aquells arbres centenaris. Això, junt amb els ribassos de pedra seca, dibuixen muralles sobre les quals les ombres de les garroferes fan i desfan les seues imatges. Tot aquest

© Antoni Aguilera

© Antoni Aguilera

© Ferran Zurriaga

conjunt crea un nínxol ecològic on han trobat refugi alguns éssers vius, concretament dos: el fardatxo o llan-gardaix, *Lacerta lepida*, i el rusc, herba erisipelera o cireretes de Betlem, *Ruscus aculeatus*, planteta pròpia de l'alzinar, que quan aquest va desaparèixer, va trobar acollida entre les garroferes.

Al mes d'agost es *plegaven* i es pleguen les garrofes; "a sant Bertomeu, batoll arreu" (Duran Martínez, 1995), deien a Lliria (Camp de Túria) quan calia recollir-les. El fruit madur anava caient a poc a poc, però moltes vegades calia sacsejar les branques, *batollar-lo*, per fer caure totes les garrofes, faena sempre realitzada per l'home amb l'ajuda d'una canya llarga, l'arrel de la qual s'aprofitava, donant-li la forma de ganxo, per agafar les branques i balancejar les rames. Les garrofes queien a terra directament o a les veles que es col·locaven davall de l'arbre per recollir-les millor. Els homes que no *batollaven* també plegaven quan no calia carregar els sacs i

portar-los al carro. Les dones i xiquets plegaven sempre, i anaven omplint amb els fruits els cabassos que, una vegada plens, s'abocaven als sacs, sacs que els homes s'encarregaven de *sacsejar* i després lligar. Es mantenia una divisió de treball d'acord amb els sexes. Tots es passaven el dia arrossegant-se pel sòl, mentre les mans, sense parar, anaven agafant manolls de garrofes que tiraven al cabàs. En el *tall*, el lloc on plegaven, el remor de les garrofes que anaven omplint els cabassos s'apagava per les converses, els cants i el riure dels plegadors. Com no recordar ara tantes i tantes cançons d'aquells dies!:

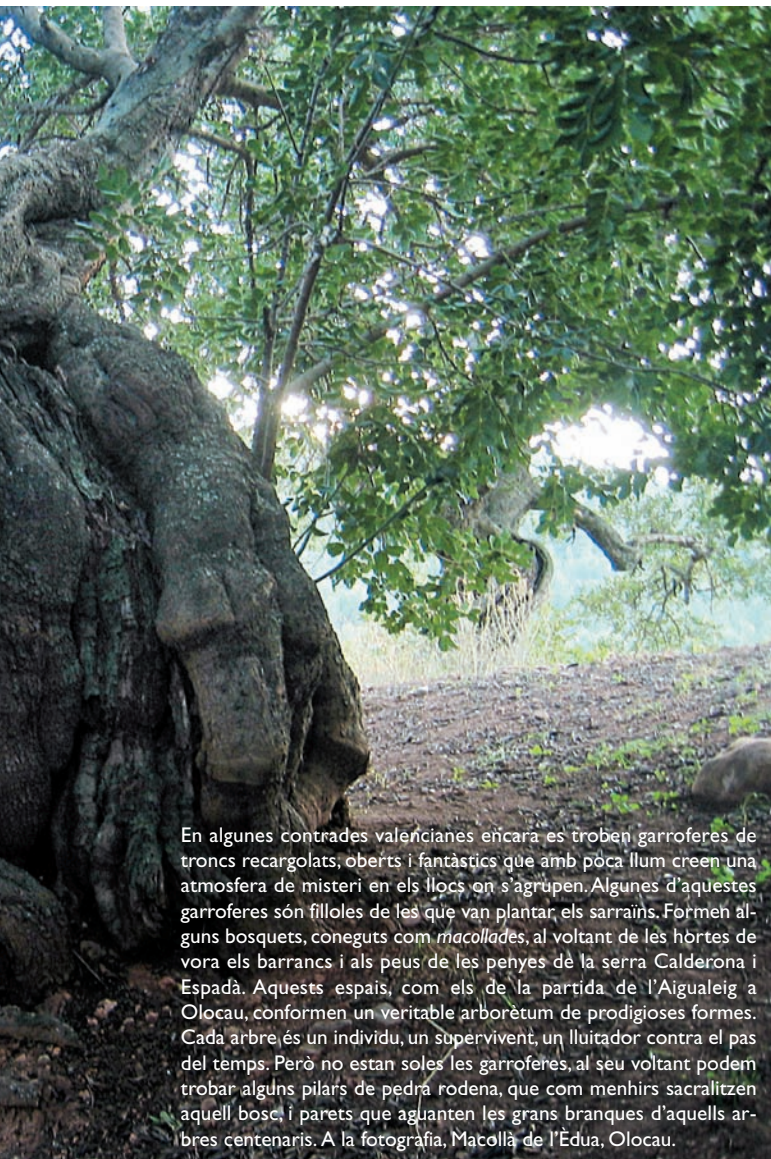
*Una ne vaig a cantar
a l'oliva i la garrofa,
a un cabrerot de raïm
i a una rama de pinotxa.*

*Plega garrofes, maneta,
i no te canses mai de plegar,
que mentres tindrem garrofes
no mos faltará menjar.*

Les dones *abocaven* els cabassos i els homes *paraven* els sacs, però si havia molts homes plegant, les dones no anaven a abocar. Calia que els plegadors i plegadores anaren canviant de lloc al llarg de la jornada: es deixava a les dones majors el centre del tall, lloc on hi havia més ombra i també més garrofes, mentre que la *forana*, part exterior del rotlle on cal alçar-se i abaixar-se per buscar les garrofes disperses i on sempre fa sol, era ocupada per la gent més jove.

Tot això exigia uns acords, una mena de pacte entre els plegadors; en cas contrari podia crear-se un malestar que feia més pesat el treball i trencava l'harmonia de la colla. Hi havia una sèrie d'actes regulats en totes aquestes tasques. Algunes vegades els majors ens deien als més joves o als nous plegadors, quan no seguíem els acords i buscàvem l'ombra o fugíem de la *forana*, que havíem d'estudiar *el manual de la garrofa*, que segons ells era on estaven escrites les normes de la recollida. Quan érem menuts i ens en parlaven, nosaltres crèiem que era un llibre que veritablement existia. A la fi del dia les mans estaven cansades i, a més a més, adolorides per les mates punxoses i resseques, juntament amb les pedres que tant abunden als secans. A mesura que la jornada passava, l'acte de plegar era una tasca dolorosa, i els peus pesaven cada vegada més. Però això era els tres primers dies; després l'hàbit creat feia menys dolorós l'esforç, o això ens feien creure a nosaltres.

A la fi del dia, quan el sol anava ponent-se, calia carregar el carro i tornar a casa. Era un moment que dema-

© Ferran Zurriaga

En algunes contrades valencianes encara es troben garroferes de troncs recargolats, oberts i fantàstics que amb poca llum creen una atmosfera de misteri en els llocs on s'agrupen. Algunes d'aquestes garroferes són fillolles de les que van plantar els sarraïns. Formen alguns bosquets, coneguts com *macollades*, al voltant de les hortes de vora els barrancs i als peus de les penyes de la serra Calderona i Espadà. Aquests espais, com els de la partida de l'Aigualeig a Olocau, conformen un veritable arborètum de prodigioses formes. Cada arbre és un individu, un supervivent, un lluitador contra el pas del temps. Però no estan soles les garroferes, al seu voltant podem trobar alguns pilars de pedra rodona, que com menhirs sacralitzen aquell bosc, i parets que aguanten les grans branques d'aquells arbres centenaris. A la fotografia, Macollà de l'Édua, Olocau.

nava un altre esforç, el de fer la tornada caminant per sendes i camins. Els peus calçats amb les espadenyes d'espart o de careta s'esfondraven en la capa de pols que omplia els camins, creada pel constant pas de les rodes dels carros, i aleshores notàvem com una suau frescor que consolava els peus turmentats pel tràfec del dia.

Les dones solien vestir-se amb una falda llarga i un mocador lligat al cap. Algunes, especialment les més joves, portaven barrets amples de palma. Amb el temps van canviar les amples falces pels pantalons. Segurament va ser en aquesta activitat on les dones llauradores es posaren pantalons per primera vegada.

Les garrofes es descarregaven a les cambres de les cases, i tot el poble anava a poc a poc prenent aquella olor dolça que despertava la fam de tots els rucs del poble. Guardades a les cases, eren com un estalvi a punt per convertir-se en diners quan calguera. Aleshores, les garrofes representaven la benzina dels motors animals que feien el treball del camp.

Però un dia va aparèixer el tractor, i els animals de càrrega del treball agrari van desaparèixer en un encant, les garrofes van perdre el seu paper fonamental i ja no van recuperar-lo. Aquesta pèrdua va arrossegar també l'economia dels llauradors del secà i, aleshores, es va trencar tota una cultura agrària. Entre nosaltres, la gent del Camp de Túria, les garroferes van començar a desaparèixer, i en les zones muntanyenques més costerudes van deixar de cultivar-se. A poc a poc, sense adonar-nos-en, el cultiu de la garrofera va perdre el paper clau que havia tingut en l'economia comarcal i es convertí en un cultiu en regressió.

■ LA VISIÓ MÍTICA

En la mitologia cristiana la garrofera i el seu fruit estan associats al culte de sant Joan Baptista. Segons la tradició, les garrofes van servir d'aliment a sant Joan en el temps que va passar al desert. Els alemanys anomenen les garrofes *Johannisbrod* ("pa de sant Joan") (Mendoza, 1993), recordant aquesta llegenda.

Els jueus, quan celebren la festa *Tu be-shevat*, festa dedicada a recordar l'Arbre de la Vida, tenen com a fruit típic d'aquest dia les garrofes, i recorden que els van fer servir d'aliment en el seu recorregut pel desert. Aquesta és una festa menor que recorda la relació del poble amb la natura. Encara avui, en aquest dia, els infants de les escoles planten arbres, com una mena de festa de l'arbre.

A l'Àsia Menor, especialment a Grècia i Xipre i altres zones de l'entorn, la garrofera apareix associada al culte de sant Jordi, i moltes de les capelles dedicades a aquest sant tenen aquests arbres al seu voltant. Alguns creuen que és degut a la coincidència de la seua fructificació

Serán els pintors del noucentisme els qui veritablement captaran amb els seus paisatges aquest arbre. Les garroferes del voltant de Sitges pintades per Joaquim Sunyer, seran recordades per Josep Pla com una constant descriptiva del paisatge d'aquelles terres: "Aparegué llavors en els flancs dels vessants un o altre garrofer. L'aparició d'aquestes masses botàniques d'un color verd més clar em sembla el primer contacte amb el paisatge de Sitges, el paisatge de Joaquim Sunyer." (Pla, 1971b). Dalt, *El maset de Sitges*, Joaquim Sunyer, 1908.

Serà Joan Miró qui farà present en moltes de les seues obres el garrofer. Com en la imatge de dalt, *Paisatge català (El caçador)* 1923-1924, oli damunt tela, 65x100, Museu d'Art Modern, Nova York. "A aquest caçador se li veu el cor. Està pixant. Se li veu el sexe. Un avió travessa el cel mentre es veu el vaixell d'un pescador com pesca. També hi ha un arbre molt alt, un garrofer; en un costat hi ha un fusell, i a l'altre, un peix, les primeres lletres del mot sardina i un foc per a coure el peix." Joan Miró, citat a Yvon Taillandier, "Maintenant je travaille par terre," propos recueillis par Yvon Taillandier. Paris XXe Siècle, nova sèrie, desembre. Any 36, n. 34, pp. 15-19.

© Ferran Zurriaga

Macollà de l'Aigualeig, Olocau.

amb la segona festa de sant Jordi, al mes de setembre, mes en què els arbres estan en la seua floració.

A Sicília, la garrofera borda, *Cercis siliquastrum*, és coneguda com a arbre de Judes, perquè diuen que aquest personatge es va penjar d'una després d'haver traït Crist. A més a més, creuen que les bruixes habiten entre les seues branques i atrauen els vianants fent-los pujar dalt l'arbre per després deixar-los caure i aconseguir que es maten.

Entre nosaltres, les varetes fetes de garrofera tenen la virtut de descobrir, d'assenyalar, d'obrir els llocs on es pot trobar aigua. Per això, les persones expertes en aquests treballs, els saurís, les utilitzen per assenyalar on fer un pou. Abans deien que calia utilitzar les vares de les garrofera que portaren un fillol bord, el *jodio*. Josep Manuel Borràs Mercé, de Càlig, en uns versos dedicats a sant Vicent Ferrer ens descriu aquesta tradició:

*Un bastó de garrofer
a les mans del saurí,
en el lloc que se li planta
l'aigua es troba per allí.*

Altres fan servir les varetes per descobrir tresors, però això sempre depèn de les forces o de les virtuts del portador de la vareta. Conten que la vareta de la garrofera guarda una misteriosa relació amb el llamp de les tronades, ja que, segons la tradició, el llamp sol asse-

nyalar els llocs on es guarden tresors, i les garroferes tenen gran facilitat per atraure els llamps, que els obren *forats*, així que les varetes fetes de la garrofera on ha caigut un llamp són les millors per assenyalar el camí dels tresors.

La garrofera també té el seu lloc en algunes rondalles i llegendes populars. Aquestes sempre giren al voltant de la permanent presència del fruit a l'arbre. Una d'elles molt coneguda arreu de les terres de parla catalana és la del *Dimoni i el llaurador*. Diu aquesta rondalla que un llaurador per obtenir diners està disposat a vendre la seua ànima al dimoni. Crida a aquest, pacten un acord, i el dimoni el farà ric, però el llaurador haurà de donar-li la seua ànima quan la garrofera quede sense fruit. El llaurador, que en sap molt sobre aquest arbre i és molt llest, li diu que d'acord. El dimoni espera que pleguen les garrofes i un dia, quan ja les han recollides, es presenta al llaurador i li demana la seua ànima. Aquest li mostra les garrofes petites i verdes que omplien a ramells les branques i que són els fruits de la collita pròxima. Aleshores, el dimoni s'adona que ha estat enganyat i, pres per la ràbia, desapareix deixant una forta olor de sofre.

Les mares de les joves que festegen guarden una certa prevenció entorn d'aquest arbre, particularment en el temps en què la flor ompli les branques i el seu olor, que diuen els experts que és afrodisíac, s'estén per tot arreu. Aleshores, recomanen a les filles que no vagen amb els promesos pels llocs on creixen aquests arbres,

especialment on les garroferes són velles i grans, les *macollades*, perquè l'olor de la flor crea una avidesa afectiva. A Mallorca, una cançó recorda a les joves que l'ombra de la garrofera no és bona. Sembla que aquesta creença guarda relació amb l'anterior.

*Atlota, si vols estar sana
poste a l'ombra des noguer,
perquè la des garrover
a s'estiu mata de gana.*

«ENTRE NOSALTRES,
LES VARETES FETES
DE GARROFERA TENEN
LA VIRTUT DE DESCOBRIR,
D'ASSENYALAR, 'D'OBRIR'
ELS LLOCS ON ES POT
TROBAR AIGUA»

■ LA VISIÓ LITERÀRIA I ARTÍSTICA

La garrofera no ha tingut tanta sort amb l'art i la literatura com l'olivera, arbre que l'acompanya en molts dels llocs de la mateixa geografia. La seua presència a la literatura nostra i a l'art ha estat obra del modernisme o més concretament del noucentisme. Les creacions literàries i artístiques que hem recollit fins ara corresponen a aquest mateix període. Llegiu aquestes dues, publicades el 1928: una és la poesia *Cant a la garrofera*, de Francesc Almela i Vives, fill de Vinaròs, del llibre de

© Valentín Rodríguez

versos *L'espill a trossos* (1928). L'autor ens deixa uns poemes irònics i mordaços dedicats als escriptors que s'obliden d'aquest arbre que ell canta amb *veu sincera*:

*Ja havem cantat massa vegades
les oliveres argentades,
i les palmeres gràcils que tenen penjolls d'or,
i els ametllers plens de joguines,
i els tarongers de flors albines,
i les figueres gegantines,
i els pins catedralicis que sonen com un cor.*

*Ara cantem amb veu sincera,
plena de fe, la garrofera,
aliena a les cantúries, dejuna de l'estramp,
espècie tota proletària,
tiüllada a voltes d'ordinària,
que ocupa el lloc humil d'un pària
dins l'aspra jerarquia que hi ha damunt del camp...*

L'altra, l'obra narrativa *Teatre de la natura*, publicada també el 1928, de l'escriptor tarragoní Antoni Rovira i Virgili, on, al capítol *Els garrofers*, ens deixa uns dels apunts descriptius més bonics que s'han escrit sobre aquest arbre:

“Ample i rodó, generós i patriarcal, amb soca múltiple, el garrofer és amic de la terra i de la mar, i dels homes de pagès i de marina, i de les bèsties que treballen al camp i tresquen pels camins.

Plau-li de formar cúpula i de tocar a terra amb el brancatge, cobert de fulles tot l'any. Així esdevé soplug i umbracle, menjador rústic i cambra per a dormir-hi la migdiada.

Plau-li de tocar a terra, hem dit. I és ben cert. Però no vol tocar-la en desmai inútil, sinó en viril contacte. Amb la multitud dels seus braços nuosos doblegats cap per avall, el garrofer es recolza sensualment damunt del terrer i de la trona de rocs que sovint volta la soca...

Garrofers rodons, amples i acollidors, vius hemisferis verds, pacífiques tendes de campanya: vosaltres sou arbres bons, humans i liberals...

Però serà Ernest Martínez i Ferrando qui donarà en la seua narrativa l'acollida més generosa a aquest arbre, començant per l'obra primerenca de la seua joventut, *Primavera inquieta* (1947). La seua infància, passada al mas familiar de Bétera (Camp de Túria), voltat de camps de garroferes, en farà les imatges preferides en la descripció del paisatge: “Les fulles del vell garrofer, carregat d'anys, remorejaven suaument; de vegades semblava sentir-se entre elles una paraula humana, un gemec [...]. El caminet s'escolava a través d'austers garrofers [...].” És aquest mateix escriptor qui ens descobreix una característica curiosa de les garroferes, aquella de criar a les soques un bolet, un fong gran com un plat i de color

rosat que xucla la saba de l'arbre. La seua descoberta a l'estiu significava alegrar amb un nou sabor els menjars d'aquells dies. En el conte *El diable del Carraixet*, del recull *L'altre geperut i alguns contes més* (1963), escriu:

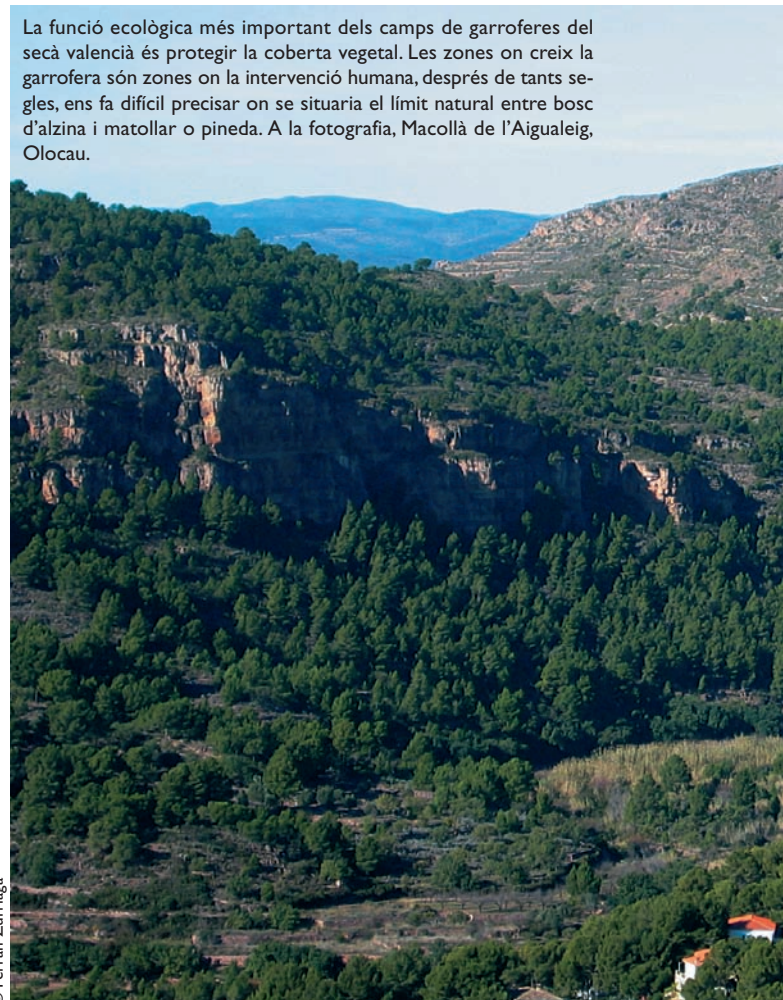
Tot content ja a punt d'anar-se'n, l'estatger desfeu un farcellet que portava, i descobrí a Maria Teresa un saborós bolet de garrofer. Aquests bolets surten després dels temporals de pluges, però rarament se'n troben.

—L'he portat per a vostè. Recordava que sempre li han agradat molt.

Veritablement, Ernest Martínez era un gran coneixedor d'aquest arbre i difícil serà de trobar altre text en la nostra literatura que ens parle d'aquest bolet, el *bolo* que diem a Olocau (Camp de Túria). Ara, quan preparava aquestes ratlles sobre la garrofera i vaig trobar una recepta culinària del *funghi di carrubo*, “bolet de garrofera” de Ragusa (Sicília), vaig pensar: Quina seria la forma de cuinar el bolet de garrofera que assenyalava Martínez Ferrando? Serà com ho fem a Olocau o com descriu la recepta siciliana?

Hem vist que l'entrada de la garrofera en la literatura fou obra dels escriptors noucentistes, igual com la seua

La funció ecològica més important dels camps de garroferes del secà valencià és protegir la coberta vegetal. Les zones on creix la garrofera són zones on la intervenció humana, després de tants segles, ens fa difícil precisar on se situaria el límit natural entre bosc d'alzina i matollar o pineda. A la fotografia, Macollà de l'Aigualeig, Olocau.

valoració pictòrica obra també d'aquells anys. El 1899, Sorolla ens deixarà l'apunt *Algarrobo*, de Xàbia (Marina Alta), reproduït en *La Revista Moderna* de Madrid, com una avançada de la presència d'aquest arbre en la pintura moderna. Després seran els pintors del noucentisme els qui veritablement captaran per als seus paisatges aquest arbre. Les garroferes del voltant de Tarragona pintades per Joaquim Mir, o les de Sitges, per Joaquim Sunyer, seran recordades per Josep Pla com una constant descriptiva del paisatge d'aquelles terres.

Aparegué llavors en els flancs dels vessants un o altre garrofer. L'aparició d'aquestes masses botàniques d'un color verd més clar em sembla el primer contacte amb el paisatge de Sitges, el paisatge de Joaquim Sunyer. (Pla, 1971b)

Però serà Joan Miró qui es fixarà amb permanència en el valor representatiu d'aquest arbre i el farà present en moltes de les seues obres, començant pel quadre *Caçador 1923-1924* (Oli damunt tela, 65 × 10, Museu d'Art Modern, Nova York) i molts més, la qual cosa demostra la seua predilecció per un dels arbres que ompli l'entorn de la vila mironiana de Mont-roig. Amb Miró la

garrofera aconseguix el mateix paper que les oliveres representen en l'obra de Van Gogh. En una conversa del pintor amb Pere A. Serra, publicada en el *Majorca Daily Bulletin*, 31 desembre de 1968, deia:

— Parlem ara de temes que li agradin: quin és el seu arbre preferit?

— El garrofer. M'agrada l'ombra del garrofer. És un arbre fort, poderós com disposat a enfrontar-se en mil batalles. Si, és un gran arbre. (Serra, 2003)

■ LA VISIÓ ECOLÒGICA

L'ecologia, terme adoptat per Haeckel en 1886, és la ciència que estudia les relacions dels éssers vius entre si i d'aquests amb el medi. En aquest sentit, l'estudi de la vegetació i dels paisatges vegetals és, tot ell, ecologia. Entrant ja més en matèria, hem de concretar el sentit que portem ací a la garrofera. Amb ella assenyallem un territori, un espai que envolta les ribes de la Mar Mediterrània on és clar el predomini d'aquests vegetals i la configuració d'un paisatge que s'hi lliga. És un territori on existeix un clima comú, que rep el nom de clima mediterrani. Aquest clima es caracteritza per l'existència d'un període sec, en l'estació estival. La pluja, escassa a l'estiu, generalment comença a principis de tardor i continua durant l'hivern i la primavera. De tant en tant, una pluja torrencial pot deixar caure 100 mm en 24 hores.

Aquest clima fa que la vegetació adopte un mateix aspecte: arbres sempre verds, de fulles no molt grans i dures. Fulles protegides per una gruixuda capa impermeable (la cutícula) que dificulta la pèrdua de vapor d'aigua. També per mantenir equilibrat el balanç entre les entrades d'aigua i les eixides, les garroferes tenen un sistema d'arrels profund que els permet de captar la humitat acumulada durant l'hivern a les capes de terra allunyades de la superfície. Segons ens conta J. Duran Martínez (1995), a l'horta de Benialí, a Llíria, les arrels s'estenien a 200 m del tronc, i en la canyada Maquívar, en fer un pou el 1934 es van trobar les arrels de les garroferes a 23 m de profunditat.

Possiblement és aquesta característica de la garrofera, l'arbre de les arrels profundes, la que li dona el valor ecològic actual, de ser un element important per aconseguir que les aigües superficials siguin conduïdes a l'interior de la terra. Aquest procés es veuria completat amb el de l'abancament de les costeres plantades de garroferes, on els ribassos esglaonats facilitaven el treball agrícola i aconseguien el màxim d'aigua per unitat de superfície, justificat pel clima de pluges torrencials, facilitant, per tant, la disponibilitat d'aigua gràcies a la infiltració.

Però la funció ecològica més important dels camps de garroferes del secà valencià és la de la protecció de la coberta vegetal. Les zones on creix la garrofera són zones on la intervenció humana, després de tants segles, ens fa difícil precisar on se situaria el límit natural entre bosc d'alzina i matollar o pineda. En aquestes terres seques del sud nostre, i en una bona part del Magrib, Xipre i Turquia, encara podem trobar garroferes que viuen en condicions que no han resistit els alzinars. En part, aquestes terres eren una mena de devesa, on les alzines havien desaparegut substituïdes per les garroferes. Eren i són les *deveses* on la garrofera forma un ecosistema en què encara podem trobar els tres estrats forestals de tot bosc complet: l'herbaci, l'arbustiu i l'arbrat. La garrofera haurà de ser un instrument essencial de valoració ecològica, que desenvoluparà una funció insubstituïble en la conservació del patrimoni, la defensa del sòl i l'equilibri hidrològic (Hermosilla, 1997). És aquesta propietat la que presenta més forta resistència a la desertització que ens amenaça, la d'invertir el procés de degradació d'un terreny en un procés d'evolució del mateix ecosistema cap a una successió natural. Per aquesta raó ha estat escollida la garrofera per crear un estrat arbrat i regenerar el desert australià (Esbenshade, 1987). Mentrestant, a casa nostra, els europeus del sud, amenaçat de desertització, estem deixant perdre aquest patrimoni natural.

«D'AQUÍ A CINQUANTA
ANYS, POTSER
LA GARROFERA HAURÀ
DESAPAREGUT DELS
TOSSALS DE LES COSTES
DE LA MEDITERRÀNIA
I AQUESTES MOSTRARAN
UN ALTRE PAISATGE»

■ EPÍLEG

En els darrers anys hi ha hagut una constant destrucció de camps de garroferes. Magnífics arbres vells estan sent arrancats, i alguns d'ells tenen sort de ser transplantats als jardins, però la major part són tallats i els troncs cremen a les xemeneies dels xalets de les urbanitzacions, moltes construïdes a sobre dels camps que elles havien poblat. D'aquí a cinquanta anys, potser la garrofera haurà desaparegut dels tossals de les costes de la Mediterrània i aquestes mostraran un altre paisatge. Com diu l'escriptor de Bétera Alfons Roig: "El seu destí està lligat als seus destinataris, les bèsties de càrrega: ambdós estan amenaçats de mort per la invasió de les màquines. La seua obstinació, però, és prodigiosa car continua obrint-se tot com un crit cap al cel. Què vol el garrofer? Potser no perd l'esperança que algun dia el seu fruit serà reivindicat, pos-

seïdor qui sap de quines essències encara desconegudes per l'home" (Roig, 1985).

La situació del patrimoni natural de les garroferes a les terres valencianes és inquietant. En molts casos ens trobem davant de fets irreversibles. En altres, encara som a temps d'intentar aturar el procés de destrucció que quotidianament pateix aquest arbre. Els avantpassats creien que en els arbres hi havia un déu o l'esperit d'un familiar. Els escriptors gal·lesos, més aviat els poetes, dispensaven gran veneració als arbres. De fet, els caràcters de l'escriptura celta rebien noms d'arbres, i entre tots componien unes paraules que, segons Robert Graves, guardaven el secret de la poesia. Eren les paraules de la Triple Deessa Blanca, la Deessa de la Naturalesa, la Gran Mare. La garrofera, *la nostra deessa*, en sap molt, d'aquestes històries, no debades ella ha vist nàixer la cultura neolítica a les terres de Xipre i d'allí l'ha anat acompanyant per tota la Mediterrània fins arribar als poblats de l'edat del bronze dels tossals valencians, on encara és present. Tal volta el darrer refugi de la garrofera, entre nosaltres, siguen aquests tossals que formen com un paradís ideal. Paradís com van ser-ho aquells camps abancalats de garroferes d'abans, tan ben treballats pels llauradors del secà, sempre esperant les bones collites, en aquell món tan gran, perquè gran era l'esforç per obtenir-les. ☺

Ferran Zurriaga i Agustí: Institut d'Estudis Comarcals del Camp del Túria.

NOTES I BIBLIOGRAFIA

- ALMELA I VIVES, Francesc (1928): *L'espill a trossos*, València, L'Estel.
 CAVANILLES, J. A. (1795): *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y Frutos del Reyno de València* (facsimil 1972).
 DURÁN MARTÍNEZ, J. (1995): *Perfiles. Siluetas. Glosas de mi tierra*. Ajuntament de Lliria.
 ESBENSHADE, H. W. (1987): II Simpòsium Internacional sobre Garrofa. València.
 HERMOSILLA PLA, Jorge (1997): *El sector garrofero valenciano: pasado, presente i futuro (Estudio geográfico)*, Diputació de València.
 MARTÍNEZ FERRANDO, J. E. (1947): *Primavera inquieta. 1927*, Barcelona, Biblioteca Selecta.
 — (1963): *L'altre geperut i alguns contes més: El diable al Carraixet*, València, L'Estel.
 MENDOZA, Carlos (1993): *La leyenda de las plantas. Mitos, tradiciones, creencias y teorías relativos a los vegetales*, Barcelona, Ed. Alta Fulla.
 PLA, Josep (1971a): *Sobre la Barcelona gòtica, Obra completa*, Destino.
 — (1971b): *Aigua de mar, Obra completa*, Destino.
 ROIG, A. (1985): *Ronda dels veïns de l'ermita*, Diputació de València.
 ROVIRA I VIRGILI, A. (1928): *Teatre de la natura*, Barcelona, Barcino.
 SERRA, Pere A. (2003): *L'ombra del garrofer. Escrits sobre l'art (1957-2003)*, Palma, Lleonard Muntaner, Editor.

LA CONDEMNADA DE LA GARROFERA VALENCIANA

Jorge Hermosilla Pla

Exemplar de garrofera a la comarca de l'Alt Palància (Villatorcas).

© Valentín Rodríguez

Arbre mediterrani, com l'olivera. Cultiu mediterrani, com la vinya. Quan es passeja per la franja litoral del territori valencià encara és possible topar-nos amb algun exemplar de *Ceratonia siliqua*, és a dir, d'alguna garrofera.

A diferència d'aquells cultius o d'altres arbres mediterranis, la garrofera és una gran desconeguda per a la majoria de la ciutadania valenciana. Però aquesta condició no és l'únic problema, ni el més preocupant que pot patir.

És notori el desconeixement que pesa sobre ella i sobre allò que representa i que deriva de la seua pròpia marginació. Aquest arbre formava part del model agrari mediterrani tradicional; és més, constituïa un element clau en l'engranatge del funcionament d'aquest model en la seua versió valenciana. En les últimes dècades, desgraciadament, ha sofert de nou una crisi, tal vegada la definitiva, que el condemna a un paper secundari.

En el sistema agrari tradicional valencià la garrofera facilitava l'aliment necessari per als animals de tir i de labor. Durant segles, almenys des del segle XVIII fins al segle XX, era habitual trobar camps de garroferes propietat d'agricultors d'horta que necessitaven la garrofa per alimentar els seus matxos, dels seus animals de tir (preferentment el bestiar cavallí), o que la destinaven a la venda en les grans urbs i en les comarques agràries valencianes. En conseqüència hi havia certa activitat d'estil mercantil i era habitual tant la demanda com la comercialització.

Des de mitjan segle XX, el cultiu de la garrofera entra en una prolongada crisi, de tal manera que difícilment té marxa arrere. La garrofera experimenta progressivament l'abandonament; la garrofa deixava d'interessar a mesura que es mecanitzaven les feines del camp i es perseguia l'automoció dels transports.

A aquest imparable declivi s'han sumat altres factors que potser han rematat el futur de la garrofera. En els anys cinquanta, concretament el 1956, el camp valencià va patir una profunda gelada que va segar la vida a nombrosíssimes garroferes que mai no van ser substituïdes per d'altres de noves.

L'expansió de la superfície ocupada pel regadiu ha estat espectacular en els últims temps. De les 260.000

hectàrees en els anys seixanta del segle passat a més de 380.000 hectàrees en l'actualitat. Creixement motivat pels nous papers de l'agricultura, dins d'estructures capitalistes i consegüentment especulatives. La garrofera s'enfronta no sols a la competència del regadiu, sinó també a la de cultius amb una manifesta vocació comercial. Els cítrics, els trobem en el regadiu, però també al secà troba competidors que la desplacen, com és l'ametler o l'olivera, que gaudeixen de més oportunitats.

Les urbanitzacions de xalets, que han anat apareixent especialment en les àrees de secà, les més elevades, com succeeix en les proximitats de València i la seua àrea metropolitana, igual com en altres zones del territori valencià, no han cessat d'augmentar, de créixer, a costa d'altres usos del sòl.

El regadiu, els cultius comercials i el procés d'expansió del fenomen de les urbanitzacions residencials no han deixat de repercutir negativament en la superfície ocupada pels garroferars.

Així, la reducció del nombre d'hectàrees dedicades a aquest cultiu ha estat imparable: la garrofera ocupava més de 140.000 hectàrees en els anys cinquanta del segle passat i en l'actualitat, a penes unes 40.000. A la pressió exercida pels factors esmentats se sumen les condicions agronòmiques del seu cultiu. L'*ecumene*, l'espai vital de la garrofera, és relativament restringit, perquè es limita a l'estreta franja litoral, fuig dels paràmetres de continentalitat de l'interior valencià. El seu límit occidental coincideix amb la isoterma anual dels 15° C; depenent de la latitud i l'orientació (zones de solana o d'ombria), l'altitud màxima en què pot vegetar oscil·la entre els 450 metres sobre el nivell del mar (comarques castellonenques) i els 550 m (comarques alacantines).

En aquest context de crisi, on s'uneix la competència i la pressió de diversos processos, i la impossibilitat de desplaçar-se cap a l'interior, la garrofera valenciana es localitza principalment a les comarques que volten l'Horta de València (Camp de Morvedre, Camp de Túria i Foia de Bunyol-Xiva); i als secans residuals del segment litoral de les comarques castellonenques de la Plana i el Baix Maestrat. Són molt freqüents els exemplars de garroferes que es disposen de forma disseminada, que constitueixen vestigis de temps més favorables per a aquest cultiu.

En termes absoluts, la comarca del Baix Maestrat és la que reuneix més hectàrees cultivades per garrofera, al voltant de 6.500. La segueixen amb un poc més de 5.000 hectàrees la Plana Alta, la Plana Baixa, el Camp de Túria i la Foia de Bunyol-Xiva. Amb més de 4.000 hectàrees trobem la Ribera Alta i els Serrans. En termes

© Antoni Aguilera

© Antoni Aguilera

© Valentín Rodríguez

La garrofera, *Ceratonia siliqua*, és un arbre amb exemplars masculins (flor masculina, dalt a la dreta) i femenins (flor femenina, dalt a l'esquerra), el fruit del qual ha servit d'aliment dels animals de càrrega i també dels humans en temps de fam. Una espècie sovint amb exemplars centenaris. Un arbre, doncs, que ha format part del paisatge valencià, que ha inspirat l'obra de nombrosos artistes i el cultiu del qual es troba avui dia en clar perill d'extinció.

relatius també s'aprecia el significat de la superfície cultivada per la garrofera valenciana, perquè aquest cultiu representa més de la meitat del secà en comarques del litoral com la Plana Baixa, el Camp de Morvedre, l'Horta Nord i Oest, i la Safor.

La crisi de la garrofera valenciana contrasta amb el relatiu protagonisme que adquireix la seua producció si es compara amb el context espanyol i fins i tot mundial. La identificació dels productors de garrofa és relativament fàcil si tenim en compte les condicions naturals del seu cultiu, que, com ja s'ha avançat anteriorment, són estrictament "mediterrànies". En aquest sentit, les regions i els països productors de garrofa es troben en dominis climàtics de temperatures temperades i estiu sec. Espanya aporta al voltant del 40% de la producció mundial, li segueix Itàlia (15%), Portugal (10%), Xipre (7%), Marroc (5%), Turquia i Grècia. També es cultiva a Austràlia (regions d'Adelaida i Perth), Nova Zelanda, Califòrnia i Sud-àfrica.

La Comunitat Valenciana representa més del 50% de la producció estatal i una quarta part (25%) de la producció mundial.

És evident que s'observa un cert protagonisme que, paradoxalment, contrasta amb els problemes de

**«L'ADMINISTRACIÓ PÚBLICA,
ESPECIALMENT
L'AUTONÒMICA, TÉ
L'OBLIGACIÓ D'ESTABLIR
LES POLÍTIQUES I LES
ACCIONS MÉS APROPIADES
PER A LA CONSERVACIÓ
DE LA GARROFERA, PER A LA
SEUA PERMANÈNCIA COM A
ARBRE DE RECONEGUT
VALOR PATRIMONIAL»**

la comercialització d'aquest cultiu. Dificultats que perjudiquen la rendibilitat de la garrofa. Aquests problemes deriven de les nombroses figures intermèdies que es detecten entre els productors i els industrials, de la desinformació dels agricultors, de l'excessiva dependència del preu del garrofi, i de l'excessiu control del comerç internacional del garrofi per part d'empreses que comercialitzen additius alimentaris i que estan ubicades als Estats Units, Dinamarca o Suïssa.

El panorama descrit en aquestes línies no és, evidentment, falaguer. En aquesta situació ens plantejem si realment hi ha alternatives per a la conservació de la garrofera.

Ara per ara no hi ha una raó estrictament econòmica, a pesar de les nombroses aplicacions de la goma de garrofi (conservants i estabilitzants naturals, indústria farmacèutica, etc.). Cal buscar noves eixides comercials que tornen a convertir la garrofa en un producte atractiu des del punt de vista econòmic, és a dir, rendible.

No obstant això, hi ha altres raons que justifiquen la defensa i la revaloració d'aquest arbre. No se'ns escapa el valor ecològic i mediambiental del *Ceratonnia siliqua*, de tal manera que no ens equivoquem quan afirmem que la garrofera forma part del patrimoni natural dels valencians.

En aquest sentit, l'administració pública, especialment l'autonòmica, té l'obligació d'establir les polítiques i les accions més apropiades per a la conservació de la garrofera, per a la seua permanència com a arbre de reconegut valor patrimonial. Algunes iniciatives elogiades, però de tota manera insuficients, s'han anat adoptant en els últims anys, com és la utilització de la garrofera com a arbre de repoblació forestal o com a arbre ornamental.

Entenem que la conservació definitiva de la garrofera passa per unir esforços entre els agents implicats (productors, investigadors, administració, etc.), per la difusió i la conscienciació entre la ciutadania del significat d'aquest cultiu, i pel suport de l'administració, en tots els seus nivells, des del local fins a l'uropeu. De tots depèn la continuïtat, i fins i tot la supervivència, de la garrofera. ☺

Jorge Hermosilla Pla. Departament de Geografia, Universitat de València.

© Antoni Aguilera